

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

ABŞ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ LOBBİZMİN ROLU

İxtisas: 5901.01 - “Beynəlxalq münasibətlər”

Elm sahəsi: Siyasi elmlər

İddiaçı: **Sara Tahir qızı Ələsgərova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2026

siyasi elmlər doktoru,
professor
Elçin İldırım oğlu Əhmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi - Bir sıra sosial şərhçilərin Amerika birbaşa və ya dolaylı yolla planetdə mövcud olan hər bir insanın, cəmiyyətin və millətin həyatına nüfuz edir kimi fikir bildirməsi heç də təəcüblü deyildir. Soyuq müharibə sonrası dünyada fəvqəldövlət statusunu qazanmış ABŞ-ın alacağı qərarlar bir çox ölkənin maraqları baxımından təsirli və həlledici olduğundan, ölkələr ABŞ Konqresinə lobbicilik fəaliyyətləri ilə təsir etməyə çalışır. Beynəlxalq hüququn bir çox prinsiplərinin pozulduğu bir şəraitdə bütün dünyaya öz iradəsini qəbul etdirmək siyasəti yeridən ABŞ-ın xarici siyasəti və lobbilərin bu siyasətə təsiri elmi araşdırma mərkəzlərinin diqqətindədir və lobbiləşdirmə prosesinin bütün tədqiqatları Birləşmiş Ştatlarda mərkəzləşdirilmişdir.

- Birincisi, Sovet İttifaqı dağıldıqdan və soyuq müharibə başa çatdıqdan sonra dünyanın yeganə fəvqəldövlətinə, beynəlxalq aləmdə hipergücə çevrilmiş, iqtisadi, siyasi və hərbi baxımdan dünya siyasətində dominant gücə sahib olmaqla yanaşı, beynəlxalq münasibətlər sistemində müsbət və ya mənfi mənada təsir etmək, dünyanın istənilən nöqtəsində baş verən proseslərə okeanın o tayından nəzarət etmək iqtidarında olan bir ölkənin xarici siyasət kursunda baş verən istənilən dəyişiklik beynəlxalq aləmdə digər ölkələrin xüsusən də, Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan və Qərbdə inteqrasiya yolunu seçmiş bir ölkənin maraqlarına da toxunur. Amerika kimi fəvqəldövlətin xarici siyasətində qərar qəbul etmə prosesində isə gözdən qaçan bir təsir gücü var hansı ki, bu ABŞ-ın siyasi xəttində mühüm dəyişikliklərə səbəb ola bilər. Bu ilk baxışda nəzərə çarpmayan siyasi təsir gücü isə lobbicilik fəaliyyətləridir.

- İkincisi, bu araşdırma ölkəmizin lobbicilik sahəsində daha uğurlu və məqsədyönlü strategiyasının hazırlanmasında nəzərə alın bilər. Azərbaycan lobbicilik sahəsində lazımi məqamlarda lazımi tədbirləri görə bilmədiyi üçün bu sahədə çox böyük itkiləri olub. Xarici siyasətdə böyük itkilərin arxasında uğursuz lobbicilik fəaliyyəti və ya ümumiyyətlə, lobbicilik sahəsindəki fəaliyyətsizlik

dayanır. Dissertasiya işi lobbizmin amerikan modelini, onun spesifik xüsusiyyətlərini, ABŞ siyasi sisteminin strukturunu və bu sistemin dinamikasını təşkil edən lobbü qruplarının fəaliyyət mexanizmlərini hərtərəfli araşdırmışdır. Dissertasiya işində ABŞ-da həm uğurlu, həm də uğur qazana bilməyən ölkələrin lobbicilik fəaliyyəti tədqiq edilmişdir. Kifayət qədər qənaətbəxş lobbicilik fəaliyyəti yürüdən yəhudi, erməni və yunan lobbisinin gücünün səbəbləri, eyni zamanda ABŞ Konqresində qərar qəbul etmə prosesində sözü keçməyən ərəb, türk lobbilərinin zəifliyinin səbəbləri təhlil edilmişdir ki, ölkəmizin gələcək lobbü strategiyası üçün uğur qazanan ölkələrin lobbü fəaliyyətindən nümunə kimi bəhrələnmək, zəiflərin isə səhvlərini təkrarlamamaq adına daha da faydalı olsun.

- Üçüncüsü, lobbicilik termin kimi ilk dəfə İngiltərədə yaransa da, dünya dövlətləri üçün örnək lobbü modelini məhz ABŞ yaratdığına görə lobbiciliyin mahiyyətini anlamaq üçün onu məhz ABŞ təmsalında araşdırmaq olduqca məqsədəuyğundur. Bəzi ölkələrdə məsələn, Hindistan qanunvericiliyində lobbicilik korrupsiyaya bərabər tutulur. Bir sıra Avropa ölkələri başda İtaliya olmaqla, lobbiciliyi ümumiyyətlə tanımır və onun qanunla tənzimlənməsinə ehtiyac duymur. Rusiya, Avstraliya, Braziliya isə lobbicilik proseslərinin hüquqi tənzimlənməsi yolundadır. Almaniyada isə lobbicilik haqqında qanun ümumiyyətlə yoxdur, amma bu prosesi tənzimləyən hüquqi aktlar var. Fransada qanunvericilik orqanlarında lobbiciliklə məşğul olmaq qadağan olunub və bu fəaliyyət qeyri qanuni hesab olunur. ABŞ qanunvericiliyində isə lobbizmə tamamilə başqa münasibət var. Məhz bu fərqli münasibətin araşdırılması olduqca aktual mövzudur.

- Dördüncüsü, lobbicilik xarici siyasətdə qərar qəbul etmə prosesində təsiredici rolə malik olduğundan olduqca aktual mövzu sayılır və günümüzə qədər kifayət qədər çox sayda tədqiqatçı mövzunu dərinlən araşdırmışdır. Dissertasiyada isə lobbicilik həm tənqidçilərinin, həm də tərəfdarlarının gözü ilə araşdırılmış və hər iki tərəfin gəldiyi qənaətlər müqayisə edilərək son nəticə əldə edilmişdir.

Tədqiqat zamanı əvvəllər mövzunu araşdırmış dəyərli

tədqiqatçıların elmi nəticələrindən, kitablarından istifadə edilmişdir. Lobbichilik mövzusunda uzman, Uludağ Universitetinin prefessoru Tayyar Arı ^{1,2} kitablarında ABŞ siyasi sisteminin quruluşuna, sistemdə Prezident və Konqres arasındakı münasibətlərə toxunmadan Amerika siyasətində lobbizmin həqiqi mənasını və təsir gücünü anlamağın qeyri-mümkün olduğunu qeyd edir. Buna görə də o ilk öncə ABŞ-ın disiplinsiz iki partiyalı siyasi sistemini, Prezident və Konqres arasındakı tarazlaşdırılmış səlahiyyət bölgüsünü, ABŞ-dakı seçki kampaniyalarını təhlil edir və sonra lobbichilik fəaliyyətinin sistemin ayrılmaz parçası kimi QQEP-nə hansı mərhələlərdən keçərək daxil olduğunu ətraflı izahını verir. Amerikada fəaliyyət göstərən etnik kimlik qrupları və xarici lobbilərin fəaliyyətini araşdıran müəllif kitabında etnik qrupları bir başqa ölkədən Amerikaya köçərək, amerikan vətəndaşlığını qazandıqdan sonra təşkilatlanaraq öz qrupları xeyrinə qərarlar çıxarmağa və ya mənsub olduqları ölkələrinin lehinə qərarlara təsir göstərməyə çalışan azlıqlar kimi təsvir edir. Ümumiyyətlə, ABŞ-ın siyasi kursunda etnik kimlik qruplarının təsiri danılmazdır. Assimilyasiya cəhdlərinə baxmayaraq bu qrupların bir çox fərdlərinin öz milli-etnik kimliklərinə və öz doğma vətənlərinə bağlılıqları var. Etnik kimlik qrupları ABŞ konqresində QQEP-nin hər hansı bir mərhələsində yaranan boşluqları öz vətənlərinin xeyrinə doldurmağa çalışırlar. ABŞ siyasi sistemi isə onların prosesə sızması üçün açıq qapı qoyur. Açıq qapının olmasından əlavə isə ümumiyyətlə qapının var olub-olmaması da olduqca mübahisəli mövzudur. Bəzən isə etnik kimlik qruplarının maraqları Amerikanın milli maraqları ilə üst-üstə düşür və bu onların sistemə təsirini daha da artırır.

Lester Milbratın³ kitabı Amerikada lobbichiliyin növlərinin və fəaliyyət metodlarının öyrənilməsi, xüsusilə seçki kampaniyaları

¹ Arı, T. Amerika'da siyasal yapı lobiler ve dış politika Türk, Yunan, Ermeni, İsrail ve lobilerinin ABD'nin dış politikasına etkileri / T.Arı. – İstanbul: Dora Yayınları, – 2015. 5. Baskı, – 179 s.

² Arı, T. Amerikada Siyasal Yapı Lobiler ve Dış politika / T.Arı. – Türkiyə: Alfa yayınları, – 2009. – 327 s.

³ Lester, W. M. Washington Lobbysits. / W. M. Lester. – Chicago: Rand McNally, – 1963. – 452 p.

ərəfəsi baş verən proseslərin dərinədən öyrənilməsi baxımından olduqca önəmlidir. Bundan başqa, tez-tez yanaşı işlənən lobbizm və korrupsiya ifadələrinin eyni tutulmasına tam qarşı olan Lester Milbrat öz kitabında bu anlayışlar arasında fərqi nədən ibarət olduğunu aydınlaşdıraraq, iki termin arasında qəti sərhəd çəkmək lazım olduğunu qeyd edir.

ABŞ xarici siyasətinin formalaşmasına təsir edən amillərin araşdırılmasında ABŞ mərkəzi kəşfiyyatının direktoru, bir vaxtlar isə ABŞ-ın Rusiyada səfiri olmuş Uilyam Börnsün⁴ ABŞ xarici siyasət məsələləri ilə bağlı qeydləri də tədqiqatə cəlb edilmişdir. Kitabda verilən məlumatların dərinədən öyrənilməsi və eləcə də istinad edilən mənbələr və onların araşdırılması dissertasiya işinin yazılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Uzun müddət Yaxın Şərq işləri üzrə büroya rəhbərlik edən Uilyam bu məsələdə də ABŞ-ın ciddi səhvlər buraxdığını və Amerikanın üstünlüyünün azalacağı bir dünyaya uyğunlaşmağı öyrənməli olduqlarını vurğulayır. O, artıq ABŞ-ın misilsiz gücə malik olduğu dövrün geridə qaldığını, ABŞ-ın artıq dominant güc olmadığını, amma, beynəlxalq aləmdə həlledici güc olmaq yolunda ABŞ-ın hələ də ən əlverişli mövqedə olduğunu qeyd edir.

ABŞ xarici siyasətində lobbizmin rolunu müəyyənləşdirmək, QQEP-də təsir gücünün araşdırılması, ABŞ siyasi sistemində prezident və konqres arasında səlahiyyət bölgüsünün araşdırılmasında Luis Fişerin⁵ kitabı və Sardar Ziauddin and Devis Meril Vaynın⁶ müəllifi olduğu tədqiqat əsəri dissertasiya işinin tədqiqinə cəlb edilmişdir.

Tədqiqat işində müqayisəli paralellər apararkən Xəlil Mararın⁷

⁴ William J.B. The back channel. Amemoir of American Diplomacy and the case for its renewal / – New York: Random House, – 2019. – 409 p.

⁵ Fisher L. Presidential War Power. / L.Fisher. Lawrence: University of Kansas, – 2004. – 318 p

⁶ Ziauddin, S. Why Do People Hate America? / S.Ziauddin, D.Merryl Wyn. – New York: Disinformation Press, – 2002, – 240 p.

⁷ Halil M. Arap lobisi və ABD dış politikası / M.Halil / - İstanbul: Alfa yayınları, - 2008. 380s.

ərəb lobbisi haqqında yazdığı kitabından, İ.V.Prudnikin⁸ yəhudi lobbisi haqqında yazdığı kitabdan, R.Q.Boqdanovun⁹, N.N.Yakovlevin¹⁰ və s. kimi həm rus müəlliflərinin, həm də fərqli milliyyətdən olan müəlliflərin ingilis və rus dillərində yazılmış əsərlərinə müraciət edilmişdir.

Rus tədqiqatçılarından N.Q.Zyablyukun^{11, 12} kitablarından klassik Amerikan lobbizminin özünəməxsus xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində, ABŞ-da federal səviyyədə lobbii fəaliyyətinin yürüdülməsi prosesinin analizində, maraq və təzyiq qruplarının istifadə metodlarını müəyyən edilməsində zəngin mənbə kimi istifadə edilmişdi.

İrina Tolmaçevanın¹³ 2011-ci ildə nəşr olunmuş kitabında bir lobbçinin sahib olmalı olduğu keyfiyyətlər sadalanmış, lobbii fəaliyyətinin ABŞ Konqresi üzərindəki təsirindən bəhs etmişdir. Bu sahədə lobbizmin mahiyyətinin açılması üçün bu mənbələr dissertasiya işinin yazılması baxımından olduqca vacibdir.

ABŞ-da xarici lobbilərin fəaliyyətindən bəhs edərkən ağıla ilk gələn xarici lobbilər arasında ən yaxşı təşkilatlanmış, maliyyə baxımından ən imkanlı, qərar qəbul etmə prosesinə təsir etmə imkanına görə ən güclüsü olan, hətta çox vaxt ABŞ-ın 51-ci ştatı adlandırılan yəhudi lobbisidir. ABŞ-da lobbçilik fəaliyyəti ilə məşğul olan digər bir çox ölkənin də İsrail lobbisini dəstəkləməsi və əsas rəqibi olan ərəb lobbisinin olduqca dağınıq və maliyyə

⁸ Прудник, И.В. Сионистское лобби в США / И.В.Прудник. – Минск: Беларусь, – 1984. – 63 с.

⁹ Богданов, Р.Г. США: военная машина и политика / Р.Г.Богданов. – Москва: Наука, – 1983. – 222 с

¹⁰ Яковлев, Н.Н. Новейшая история США (1968-1970) / Н.Н.Яковлев. – Москва: Просвещение – 1972. – 367с.

¹¹ Зяблук, Н.Г. Лоббизм и судебная система США / Н.Г.Зяблук. – Москва: Институт США И Канады РАН, – 2002. – 59 с.

¹² Зяблук, Н.Г. США: Лоббизм и политика / Н.Г.Зяблук. – Москва: Мысль, –1976. – 205 с.

¹³ Толмачева, И. Лоббизм по-русски, между бизнесом и властью / И.Толмачева. – Москва: Эксмо, – 2011. – 300 с.

cəhətdən aşağı səviyyədə olması da onun mövcud gücünə güc qatır. ABŞ-ın Yaxın Şərq regionuna qarşı yürütdüyü siyasətin formalaşmasında İsrail lobbisinin təsirini və fəaliyyətini ətraflı araşdırılmasında Con Merşaymer və Stefen Voltun müəllifi olduğu “İsrail lobbisi və ABŞ-ın xarici siyasəti” başlıqlı hesabatı da qiymətli mənbə kimi tədqiq edilmişdir, lakin tədqiqatçıların bəzi fikirlərinin ziddiyyətli olduğu ortaya çıxarılmışdır¹⁴.

Qeyd olunanlardan əlavə Bakı Multikulturalizm Mərkəzinin İsraildəki nümayəndəliyinin rəhbəri olmuş, siyasi analitik və Yərusəlim Post qəzetinin siyasi şərhçisi Arye Qutla birbaşa görüşlər zamanı Azərbaycanın diaspor quruculuğundakı strategiyası və yəhudi lobbisinin fəaliyyət istiqamətləri, Azərbaycan-İsrail əlaqələri haqqında dəyərli fikirləri və məqalələri dissertasiya işinə əlavə edilmişdir^{15, 16}.

Dissertasiya işində Azərbaycan lobbisinin ABŞ-dakı fəaliyyəti araşdırılan zaman ümummilli lider, ulu öndər Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin də ölkəmizin lobbiçilik fəaliyyəti ilə bağlı yürütdüyü fikirləri də diqqətə alınmışdır^{17, 18}.

ABŞ-da erməni lobbisinin fəaliyyəti araşdırılan zaman Azərbaycanın ABŞ-dakı ilk səfiri olmuş, ABŞ konqresmenlərinə erməni lobbisinin təzyiqlərinin şahidi olmuş Hafız Paşayevin¹⁹

¹⁴ Mearsheimer, J. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy / J. Mearsheimer, S. Walt. – London: London Review of books. – 2006. – 467 p.

¹⁵ İsraili ekspert Arye Qut: Azərbaycan regionda yeni reallıq yaradıb: [Elektron resurs] URL:<https://report.az/xarici-siyaset/arye-qut-azerbaycan-regionda-yeni-realliq-yaradib-musahibe/>

¹⁶ İsraili ekspert Arye Qut: Ermənistan dünya birliyini cinayətkarcasına aldatmaqda davam edir: [Elektron resurs] URL:https://azertag.az/xeber/Israili_ekspert_Arye_Qut_Ermenistan_dunya_birliyini_cinayetkarcasına_aldatmaqda_davam_edir-1807581

¹⁷ Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr / H.Ə.Əliyev. Birinci Kitab: iyun, 1993-may, 1994, – Bakı: Azər nəşr, – 1997. – 612 s.

¹⁸ Əliyev, İ.H. Multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında / İ.Əliyev. – Bakı: Multikulturalizm mərkəzi, – 2017. – 520 s.

¹⁹ Paşayev, H.M. Bir səfirin manifesti / H.M.Paşayev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 246s.

Azərbaycan əleyhinə qərarlar qəbul etdirilməsi üçün erməniyönümlü təşkilatların ABŞ konqresindəki fəalliyətindən bəhs edən kitabından qiymətli mənbə kimi istifadə edilmişdir.

T.Ə.Tağıyeva və H.K.Hüseynovanın²⁰ kitabı beynəlxalq münasibətlərdə lobbizmin rolunun, ABŞ və Aİ çərçivəsində hüquqi tənzimlənməsinin, Qərbi Avropa ölkələrində lobbizmə münasibətin tədqiq edilməsi üçün qiymətli mənbə hesab olunur. Kitabda maraq və təzyiq qrupları və onların istifadə etdiyi metod və vasitələr də geniş izah olunub.

Mövzu ilə bağlı araşdırma aparmış azərbaycanlı müəlliflərdən Əliyev Z.B. diapor quruculuğu ilə bağlı tədqiqatlarından^{21, 22, 23, 24} eyni zamanda Paşayeva Q.Ə.²⁵, Kamandari-Məmmədova. A. A.²⁶, Babanlı Y.M.²⁷, Məmmədov E.T.²⁸, Rüstəmli R.A.²⁹ kimi adı çəkilən müəlliflərin monoqrafiya və dissertasiyalarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin yazılmasında ABŞ, Azərbaycan və İsrail Dövlət Arxivinin bir sıra sənədləri, xarici işlər nazirliyi və dövlət başçılarınun çıxışları, məruzə və bəyanatları, Diasporlarla İş üzrə

²⁰ Tağıyeva, T.M, Hüseynova, H.K. Beynəlxalq münasibətlərdə lobbizm. Dərslük. / T.M.Tağıyeva., H.K.Hüseynova – Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, – 2022. – 326 s.

²¹ Əliyev, Z.B. Azərbaycan diasporu müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, 2011. – 143 s

²² Əliyev, Z.B. Beynəlxalq münasibətlərdə dünya diasporların rolu / – Bakı: Nurlan, –2001. – 150s.

²³ Əliyev, Z.B. Diaspor: izahlı sözlük və məlumat kitabı / – Bakı: Yurd NPB, – 2007. – 376 s.

²⁴ Əliyev, Z.B. Dünya diasporları / – Bakı: Qismət, – 2005. – 349 s.

²⁵ Paşayeva, Q.Ə. Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətində diaspora problemi: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, – 2009. –163 s.

²⁶ Kamandari-Məmmədova, A.A. ABŞ-da Azərbaycan diasporunun lobbicilik fəalliyəti: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, – 2017. –142s

²⁷ Babanlı, Y.M. Azərbaycan diasporunun dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında rolu (1991-2011): / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, – 2015. –146s

²⁸ Məmmədov, E.T. Azərbaycan diasporunun formalaşmasında və inkişafında dövlətin rolu: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, – 2011. – 163 s.

²⁹ Rüstəmli, R.A. Maraq qruplarının siyasi proseslərdə yeri və rolu: / siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru dis. / – Bakı, – 2021. –162 s.

Dövlət Komitəsinin rəsmi saytındakı məlumatlardan və kütləvi informasiya vasitələrinin informasiyalarından istifadə edilmişdir^{30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37}.

Tədqiqatın obyektini ABŞ xarici siyasəti, **predmetini** isə ABŞ xarici siyasət kursunun formalaşmasında lobbiciliyin təsir gücünün öyrənilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin məqsədi beynəlxalq aləmdə baş verən problem və məsələlərdə fəvqəldövlət və supergüc kimi ABŞ mövqeyinin formalaşmasında lobbiciliyin təsiri olduğunu müəyyən etməkdən ibarətdir. Tədqiqatın məqsədinə və işçi fərziyyəsinə uyğun olaraq qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- ABŞ-da lobbiciliyin yaranması və qanunla tənzimlənməsi mərhələlərini təhlil etmək;

³⁰ Azərbaycan Respublikasının Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Arxivi. [Elektron resurs] URL: diaspor.gov.az

³¹ Xarici İşlər Nazirliyi 30 may 1961-ci il görüşünün protokolu // İsrail Dövlət Arxivinin sənədi. Fond № 3294, siyahı . № 8, RG 130.23.

³² Amendment to H.R. 6395, as reported offered by Mr Sherman of California: [Electronic resource]

³³ Amendment to rules comm.print. 116–57 offered by Ms Speier of California”: [Electronic resource]

URL:<https://amendmentsrules.house.gov/amendments/Speier%20Azerbaijan%20final71320110611611.pdf> (accessed 08.08.2020)

³⁴ H.R. 5683 Bill. To protect and provide humanitarian assistance to Armenians in Armenia and Nagorno-Karabakh impacted by actions taken by the Government of Azerbaijan, and for other purposes (USA: September 22, 2023) // In the House of Representatives of USA Congress. 118th Congress 1st session.

³⁵ Primary Documents in American History. The Articles of Confederation. The Articles of Confederation: [Electronic resource]

URL:<https://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=llsl&fileName=001/llsl001.db&recNum=127>

³⁶ The Constitution of the United States. The Bill of Rights and all amendments: [Electronic resource] / URL: <http://constitutionus.com>

³⁷ United States Senate (1992). Amendments to the Constitution of the United States of America". *U.S. Government Printing Office*. s. 25 n.2 URL:<https://amendmentsrules.house.gov/amendments/ShermAzerAmend710201219401940.pdf> (accessed 08.08.2020)

- ABŞ-da maraqlı və təzyiq qruplarının fəaliyyəti və istifadə metodlarını müəyyənləşdirmək;
- Lobbizm və korrupsiya, lobbizm və diaspor terminlərinin bir-birindən fərqli anlayışlar kimi təhlil etmək;
- ABŞ siyasi sistemi və partiya disiplini, Prezident və Konqres arasındakı tarazlaşdırılmış səlahiyyət bölgüsünü təhlil edib, bu ikili münasibətlərə lobbist qruplarının III aktor kimi daxil olması prosesini araşdırmaq;
- ABŞ-da uğurlu qazanan, Amerikan Konqresinə sözünü yeridə bilən ölkələrin lobbistlik strategiyaları, onların uğurlarının səbəbini təhlil etmək;
- ABŞ konqresinə təsir edə bilməyən ölkələrin apardığı lobbist fəaliyyətindəki çatışmazlıqları ekspert təhlilləri və mütəxəssis rəyləri ilə təhlil etmək;
- ABŞ-da fəaliyyət göstərən etnik və xarici lobbilərin QQEP-nə təsir gücünü müəyyənləşdirmək;
- ABŞ-da fəaliyyət göstərən Azərbaycan lobbisinin yaranmasını, fəaliyyətini və təsir imkanlarını analiz etmək;
- Digər ölkələrin ABŞ-da apardığı lobbistlik fəaliyyətinin təcrübəsindən bəhrələnərək Azərbaycan lobbisinin bu sahədə gələcək perspektivlərini təhlil etmək.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda əldə edilmiş ilkin mənbə və materialların, statistik məlumatlar və faktların sistemli təhlili dissertasiyanın metodoloji əsasını təşkil edir. Tədqiqat zamanı ümumiləşdirmələr aparılanda arqument və faktların müqayisəli təhlil edilməsinə üstünlük verilmişdir. Tədqiqatın aparılması zamanı siyasi proseslərin təhlili məqsədilə nəzəri təhlil metodlarından, sistemli yanaşma əsasında analiz və sintez, induksiya və deduksiya kimi ümumməntiqi metodlardan, tarixi-müqayisəli təhlil, kontent-analiz və digər elmi araşdırma metodlarından istifadə olunmuşdur. ABŞ-da bir-birinə müxalif mövqedə olan lobbilərin fəaliyyəti üzrə təhlillər zamanı müqayisəli təhlil metodu və problem-xronoloji yanaşmaya üstünlük verilmişdir. ABŞ xarici siyasətində lobbizmin rolunu araşdırarkən əvvəllər bu mövzunu araşdırmış həm tənqidçilərinin, həm də tərəfdarlarının məsələlərlə bağlı fikirlərinə də nəzər yetirilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işi çərçivəsində müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar aşağıdakılardır:

1. Lobbicilik və korrupsiya bir-birindən fərqli anlayışlardır. Lobbicilik “pulla səs satın almaq” və ya “bribe in a suit” (kostyumda rüşvət) kimi ifadələrlə təsvir edilməyəcək qədər dərin bir anlayışdır;

2. ABŞ-da fəaliyyət göstərən xarici lobbilərin təsir gücü ölkələrin maliyyə gücü ilə ölçülmür;

3. ABŞ Konqresində qərar qəbul edilmə prosesinə lobbicilik fəaliyyətlərinin həlledici təsir gücü var;

4. ABŞ-da lobbiciliyin leqallaşdırılması yolunda atılan addımların məqsədi ABŞ-da lobbicilik fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq deyil;

5. “Azadlığı Müdafiə Aktına 907-ci düzəliş” erməni lobbisinin fəaliyyətinin nəticəsidir və ABŞ maraqlarına cavab vermir;

6. ABŞ-dakı Azərbaycan diasporu təşkilatlanma mərhələsini başa vuraraq lobbicilik istiqamətində addımlar atır;

7. ABŞ-dakı türk lobbisi hələ də “image building” (öz imicini qurma) mərhələsindədir;

8. ABŞ-da fəaliyyət göstərən Azərbaycan və türk lobbisinin fəaliyyəti koordinasiya edilməli, iki qardaş ölkənin lobbicilik strategiyası bu sahədə uğur qazanmış İsrail kimi ölkələrin strategiyasının nümunəsində hazırlanmalıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində əldə edilmiş elmi yeniliyi aşağıdakı müddəalarla ifadə etmək olar:

- müasir mərhələdə ABŞ xarici siyasətində QQEP-də lobbiciliyin gözdə tutulduğu edilən təsir gücü və əslində ABŞ QQEP-nin yararına olub-olmadığı tədqiq olunmuşdur;

- böyük xronoloji çərçivədə ABŞ-da lobbizmin yaradılmasından günümüze kimi onun leqallaşdırılması prosesinin tarixi inkişaf mərhələləri araşdırılmış, sonradan lobbicilik haqqında qəbul edilən qanunlara olan dəyişikliklərin səbəbləri müəyyən edilmişdir;

- ictimaiyyət tərəfindən tez-tez eyniləşdirilən, çox vaxt bir-biri ilə sinonim kimi işlədilən “lobbizm” və “korrupsiya” terminləri tamamilə bir-birindən fərqli anlayışlar kimi kompleks şəkildə tədqiq edilmiş, ümumiyyətlə lobbizmin mahiyyətinin açıqlaraq termin üzərindəki “qara pərdə” götürülmüşdür;

- ABŞ-da fəaliyyət göstərən xarici lobbilər arasında daima maraqları toqquşan yəhudi-ərəb, yunan-türk, azərbaycan-erməni lobbiləri qruplarının gücü və strategiyası müqayisəli şəkildə tədqiq edilmişdir;

- ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində xarici lobbilərin, xüsusilə ərəb və yəhudi lobbisinin yürütdüyü lobbiçilik siyasəti təhlil edilmiş, eyni zamanda digər dövlətlərin regionda hegemonluğunun qarşısını almaq üçün atdığı addımlar geniş şəkildə tədqiq edilmişdir;

- ABŞ xarici siyasətində lobbizmin mahiyyətinə birtərəfli baxılmamış, ABŞ-ın dövlət xadimlərinin memuarları mənbə kimi istifadə olunaraq, bu sahədə təcrübəli olan tədqiqatçı və Konqresmenlərdən lobbizmin həm tənqidçilərinin, həm də tərəfdarlarının və eyni zamanda beynəlxalq ictimaiyyətin, KİV və medianın lobbiçilik fəaliyyətləri haqqında şərhləri təqdim edilmişdir;

- ilk dəfə olaraq Azərbaycan lobbisinin fəaliyyəti və bu sahədə itkilərin səbəbləri digər ölkələrin lobbiçilik təcrübəsi ilə müqayisə edilərək kompleks şəkildə araşdırılıb, bu sahədə gələcək perspektivlər müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işində əldə olunan nəticələr problemlə bağlı gələcək araşdırmaların aparılması üçün zəmin ola bilər. Tədqiqat zamanı aparılan ümumiləşdirmələr və alınan nəticələr beynəlxalq aləmdə dövlətlərin xarici siyasət kursunun, strategiyasının formalaşması prosesində əldə olunan nəticələr ortaya qoyulmuş məsələ ilə bağlı müəyyən proqnozların verilməsinə və qiymətləndirmələrin aparılmasına kömək edir. Dissertasiyanın materiallarından ABŞ-ın xarici siyasəti, lobbiçiliyin meydana gəlməsi və leqallaşdırılması, xarici ölkələrin ABŞ konqresindəki lobbiçilik fəaliyyəti ilə bağlı tədqiqatların aparılmasında, analitik materialların hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Eyni zamanda ölkəmizin gələcək lobbiçilik strategiyasının hazırlanmasında dissertasiya işində təhlil edilən bizim bu sahədə səhvlərimiz və digər ölkələrin uğurlu təcrübələrindən istifadə edilə bilər. Dissertasiya işindən tədris müəssisələrində problemlə bağlı dərsləklərin, metodik vəsaitlərin, tədris proqramlarının, mühazirə mətnlərinin hazırlanmasında

istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyada irəli sürülən əsas elmi müddəalar və nəticələr müəllifin Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən tövsiyə olunan Azərbaycanda və xaricdə çap etdirdiyi elmi məqalələrdə, müxtəlif elmi-praktiki konfranslardakı məruzələrində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər və İqtisadiyyat fakültəsinin Beynəlxalq münasibətlər kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Girişdə - 19942, birinci fəsildə - 68594, ikinci fəsildə - 52760, III fəsildə - 91255, nəticədə - 6665 işarə olmaqla, dissertasiya işinin ümumi həcmi bütövlükdə - 238710 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, qarşıya qoyulan məqsəd və vəzifələr əsaslandırılır, problemin elmi araşdırılma dərəcəsi təhlil edilir, tədqiqatın predmeti və obyekt, metodları müəyyənləşdirilir, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar təqdim edilir, dissertasiya işində alınmış nəticələrin elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti açıqlanır.

Dissertasiyanın I fəslı **“Lobbıçılıyn ABŞ modeli və nəzəri əsasları”** adlanır. Bu fəslın **“Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsində lobbıçılıyə yanaşmalar”** adlanan I-ci paraqrafında beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrində lobbı və diasporun rolu araşdırılmışdır. Realizm dövləti əsas aktor kimi qəbul etdiyinə görə lobbilər sistemdən kənar aktor kimi qəbul edilir³⁸. Realizmdən fərqli olaraq liberalizm qeyri-dövlət aktorların beynəlxalq münasibətlərdə rolunu tanıdığına görə lobbıçılıyn də sistemə təsirinin ola biləcəyini

³⁸ Mearsheimer, J. J. The tragedy of great power politics / – New York: Norton & Company, – 2001. – 555p

qəbul edir. QHT-lər, transmilli şirkətlər kimi qeyri dövlət aktorların sistemə təsirini qəbul edən liberalizm nəzəriyyəsi lobbiciliyi də demokratik prosesin bir hissəsi kimi tanıyır³⁹. Liberalizmə görə lobbü qrupları vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçiləridir və onlar azlığın səsini konqresə çatdıraraq, əslində sistemdə demokratiyanı təşviq edirlər. Beynəlxalq münasibətlərdə nizam və ədalətin münasibətini əsas tutan rəşionalizmə görə lobbü fəaliyyətləri ictimai rəyin formalaşdırılma vasitəsi kimi şərh olunur⁴⁰. Rəşionalizmə görə lobbü qrupları sadəcə təzyiq qrupları hesab edilmir, eyni zamanda dəyərlərin və normativlərin qurucusu sayılır. Beynəlxalq münasibətlərdə dövlətlərin davranışını təkcə siyasi maraqlarla deyil, eyni zamanda iqtisadi siniflər və kapitalist maraqlar əsasında formalaşdığını qeyd edən marksistlərə görə lobbü fəaliyyətləri kapitalist elitanın QQEP-nə təsir vasitəsi kimi izah olunur⁴¹.

“ABŞ-da lobbizmin legitimliyi və korrupsiya ilə fərqləndirilməsi” adlanan ikinci paraqrafda lobbizmin amerikan modelinin fərqli xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. ABŞ-da lobbü fəaliyyətinin çiçəklənməsinə yol açan hər bir vətəndaşa Konqres və digər orqanlara petisiya ilə müraciət etmək hüququ verən 1791-ci il ABŞ konstitusiyasına düzəlişin edildiyi dövrdən başlayaraq, 1938-ci il lobbiciliyi və lobbü partiyalarının ABŞ-ın Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən rəsmən qeydiyyata alınmasını nəzərdə tutan Xarici təmsilçilər haqqında qanunun, 1940-cı ildə pulla səs satın almağın qarşısını almaq məqsədilə lobbü fəaliyyəti ilə məşğul olanların xərcələmələrinə məhdudiyyət qoymağı nəzərdə tutan Hatç Qanununun, 1946-cı ildə Trumenin Qanunverici orqanların yenidən təşkili haqqında qanununun, 1947-ci ildə kompaniya xərcələmələrinə məhdudiyyət qoyan Taft–Xartli qanununun qəbul edilməsi kimi lobbicilik proseslərinin leqallaşdırılması mərhələləri

³⁹ Keohane, R. O., Nye, J. S. *Power and interdependence: World politics in transition* / – Boston: MA: Little Brown, – 1977. – 292 s.

⁴⁰ Shain, Y.B. *Diasporas and international relations theory* / – London: Cambridge University Press, – 2003. – 479p.

⁴¹ Wallerstein, I. *World-systems analysis: An introduction* / – Durham: NC: Duke University Press, – 2004. – 128 p.

araşdırılmışdır. Lobbiciliyin leqallaşdırılması yolunda ilk addımı atan ABŞ-da bu fəaliyyət növünün hüquqi tənzimlənməsinə nəzər saldıqda, belə nəticəyə gəlmək olar ki, bütün bu qanunların qəbul edilməsində məqsəd lobbicilik fəaliyyətlərini çərçivələmək, məhdudlaşdırmaq deyil, sadəcə lobbiciliyin xarici dövlətlərin əlində alətə çevrilməsini əngəlləməkdir.

Lobbicilik tez-tez korrupsiya termini ilə sinonim kimi başa düşülür. Sadə insanların gözü ilə isə lobbicilik fəaliyyəti Konqresi rüşvətlə ələ almaqdan ibarətdir. Lobbizmi uzun müddət tədqiq edən A. Volpe qeyd edir ki, Konqres maraq qrupunun mənafeyi üçün nəsə edirsə, qarşı tərəfin də əvəzində konqresə maddi dəstək verməyi kifayət qədər təbii hal hesab olunur⁴². Tənqidçilər lobbiciliyi “kostyumda rüşvət” (bribe in a suit) adlandırırlar. Lakin rüşvət verən şəxs adətən standart prosesləri alt-üst etmək üçün birbaşa “masanın altına” pul təklif etdiyi halda, lobbici siyasi rəyi öz xeyrinə dəyişmək üçün müxtəlif metodlara əl atır⁴³. Lobbicilik qərar qəbul edilməsi prosesində iştirak edənlərin mütəşəkkil şəkildə inandırılmasıdır. Dissertasiya işində lobbicilik həm tənqidçilərin, həm də tərəfdarlarının gözü ilə araşdırılmış və lobbiciliyin korrupsiyaya bərabər tutulacaq qədər bəsit bir anlayış olmadığı müəyyənləşdirilmişdir.

“ABŞ-da maraq və təzyiq qrupları və onların istifadə etdiyi metodlar” adlanan 3-cü paragrafda ABŞ-da müxtəlif sahələr üzrə birləşmiş maraq qruplarının təsnifatı, maraq və təzyiq qruplarının qərar qəbul etmə prosesinə təsir etmək üçün istifadə etdikləri birbaşa və dolaylı metodlar araşdırılmışdır. Maraq və təzyiq qrupu kimi KİV və media dərnəklərinin rolu da ayrıca vurğulanmışdır. Bu paragrafda maraq qrupu - təzyiq qrupu - lobbici təşkilatı zəncirinin ABŞ-da həm federal, həm əyalət və yerli qanunvericilik orqanlarına, həm də parlamentə təsir edə bildikləri

⁴² Clemens E. The people's lobby, organizational of interest group politics Washington, Grove press 1997, p 465-467.

⁴³ Aleskerova Sara. Lobbying as an aspect of the legislative process or “bribery in a suit” // «Ужгородский Національний Университет Регіональні Студії» Державний Вищий Навчальний Заклад Видавничий дім, Ukraina, 2020, №20, s.75-79.

müəyyənləşdirilmişdir. Maraq və təzyiq qruplarının ABŞ Konqresinə təsir etmək üçün istifadə etdikləri formal və qeyri formal, birbaşa və dolaylı lobbicilik metodlarının təsnifatı verilmiş və effektivliyi təhlil edilmişdir. Məqsədlərinə çatmaq üçün müxtəlif üsullara əl atan lobbicilər də siyasi mexanizmin daimi, ayrılmaz elementinə çevrilirlər.

Dissertasiyanın II fəslı “ABŞ siyasi sistemində lobbicilik” adlanır. Bu fəslin “**ABŞ-ın siyasi sisteminin xüsusiyyətləri. Siyasi qərarların qəbul edilməsi prosesinə lobbı qruplarının təsiri**”⁴⁴ adlı ilk paraqrafında ABŞ siyasi sisteminin quruluşu, hakimiyyət bölgüsü, Konqres və prezidentin səlahiyyətləri və partiya nizamı, ABŞ konqresində QQEP-nin mərhələləri araşdırılmışdır. ABŞ Konqresini lobbicilik fəaliyyətinin təsirinə həssas edən əsas amil QQEP-nin tək əldə olmamasıdır, bu hal sistemdən kənar aktorların prosesə daxil olmasını asanlaşdırır. Lobbicilərin əksəriyyəti keçmiş Konqres üzvləri və əməkdaşları, icra hakimiyyəti orqanlarının vəzifəli və məsul şəxsləri olduğu üçün bir qanun layihəsinin qüvvəyə minməsi üçün hansı prosedurlardan keçdiyini və hansı mərhələlərdə lobbicinin içəri sızması üçün boşluq olduğunu çox gözəl bilirlər. Parlamentin hər iki palatasında kadrlarının bir hissəsi mütəmadi olaraq yenilənən ABŞ siyasi sistemi üçün lobbicilər sistemə geri qaytarılan keçmiş kadr ehtiyatıdır.

Fəslin növbəti “**ABŞ-da etnik qruplar və onların lobbicilikdə rolu**”⁴⁵ adlı ikinci paraqrafında başqa ölkələrdən ABŞ-a köçmüş, amerıkan vətəndaşlığını qazanmış, öz ölkələrinin lehınə ABŞ konqresinə təsir etmək üçün təşkilatlanmış etnik kimlik qruplarının fəaliyyəti araşdırılmışdır. ABŞ-da bu qruplar öz mədəniyyətlərini itirməmək, assimilyasiya olunmamaq üçün həmrəylik göstərir və prosesdə etnik lobbilər ortaya çıxır. Bu qruplar əsasən cəmiyyətin xarici məsələlərdəki informasiya azlığından mənfəət götürürlər. Çünki, onların maraqlı olduğu məsələlər haqqında ortalama bir

⁴⁴ Ələsgərova Sara. Amerika Birləşmiş Ştatlarında parlament və partiya sistemi // “Cəmiyyətin informasiyalaşmasının dövlətin daxili və xarici siyasətinə təsirinin iqtisadi, siyasi və sosial aspektləri”. Elmi Praktiki Konfrans, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2018, 26 noyabr, s. 114-117.

⁴⁵ Ələsgərova Sara. ABŞ-da Etnik kimlik qrupları və onların lobbı fəaliyyəti // “Tarix və onun problemləri”. Bakı Dövlət Universiteti, Nəzəri, elmi, metodik jurnal, Bakı, 2021, № 2, s.192-195.

amerikanın ya məlumatı olmur, ya da bu məsələyə önəm vermir deyə ümumi ictimai rəy yaradacaq qədər dəyəri olmur⁴⁶.

Dissertasiya işinin III fəslı “**ABŞ-da fəaliyyət göstərən xarici lobbilərin xarici siyasətə təsiri**” adlanır. III fəslin “**ABŞ-da müxalif mövqedə olan lobbilərin fəaliyyəti və xarici siyasətdə qərar qəbul edilməsi prosesindəki rolu**” adlı ilk paraqrafında ABŞ-da fəaliyyət göstərən və daima maraqları toqquşan ərəb-İsrail, türk-yunan lobbilərin fəaliyyəti müqayisəli təhlil edilmişdir. ABŞ-ın “regiona demokratiya gətirmə”, “qeyri demokratik rejimləri devirmək”, “antiterror əməliyyatları” adlı Yaxın Şərq siyasətinin formalaşmasında yəhudi və ərəb lobbilərinin təsiri araşdırılmışdır. Bu paraqrafta ABŞ-da ən güclü təsirə malik lobbı qrupu olan yəhudi lobbisinin fəaliyyəti və ona müxalif mövqedə olan, təsir gücü olmayan ərəb lobbisinin fəaliyyəti və ya daha doğrusu fəaliyyətsizliyi müqayisəli təhlil edilmişdir. ABŞ-da yəhudi lobbisi dedikdə, bir mərkəzdən güclü təşkilatlanmış, KİV və mediya da ictimai fikrin formalaşmasına təsir göstərə bilən bir lobbı qrupu nəzərdə tutulduğu halda, ərəb lobbisi dedikdə bütün bir ərəb dünyasının birgə, tək mərkəz olaraq yürütdüyü lobbicilik fəaliyyəti nəzərdə tutulmur⁴⁷.

ABŞ-da yəhudi lobbisinin fəaliyyətinin araşdırılmasında Con Merşaymer Stefen Voltun müəllifi olduğu “İsrail lobbisi və ABŞ-ın xarici siyasəti” başlıqlı hesabatı çox qiymətlidir⁴⁸. Dünyanın ən önəmli universitetlərindən Harvardın dekanı Stefen Volt və Çikaqo Universitetindən Con Merşaymer 2006-cı ildə çap etdirdikləri 83 səhifəlik hesabatda ABŞ-da İsrail lobbisinin gücündən bəhs etmişlər. İkili hesabatda İsrail lobbisinin Amerikada istər xarici, istərsə də daxili siyasətin hər sferasında yəhudi maraqlarına cavab

⁴⁶ Arı Tayyar. Amerikada Siyasal Yapı Lobiler ve Dış politika. Alfa yayınları, 2009, 327 s.

⁴⁷ Ələsgərova Sara. ABŞ-da Ərəb lobbisinin fəaliyyəti. “Elmi Xəbərlər”. Sumqayıt Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri, Sosial və Humanitar nəşrlər, Sumqayıt, 2021, № 2, s.64-67.

⁴⁸ John Mearsheimer, Stephen Walt. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy. London Review of books. March, 2006, 467p.

verməyən heç bir akta imza ata bilmədiklərini qeyd etmişdi⁴⁹. Hesabat dissertasiyada əsas mənbələrdən biri kimi istifadə edilsə də, ikilinin irəli sürdüyü bu yanaşma tənqidi təhlil edilmiş və İsrail lobbisinin təsirinin məhdud qaldığı məqamlar da müvafiq arqumentlərlə əsaslandırılmışdır.

ABŞ-da Ərəb lobbisinin fəaliyyətini araşdırdıqda irili-xırdalı bütün ərəb ölkələrinin özlərinin ayrıca maraqlarını müdafiə edən lobbçilik fəaliyyəti yeritdiyi məlum olur. Səudiyyə Ərəbistanı adına lobbçilik fəaliyyəti yürüdən şirkət Urdunun maraqlarını müdafiə etmir və ya əksinə. Ümumiyyətlə, Ərəb lobbisi Amerika Konqresində qərar qəbul etmə prosesində ara-sıra ortaya çıxı bilər. Amerikan tədqiqatçısı dağınıq, lakin güclü ərəb lobbisi şəbəkəsinin əhatə dairəsini və fəaliyyətini 25 ildən çoxdur araşdıran Miçel Berd ərəb ölkələrinin lobbisi söylərini birləşdirəcəyi təqdirdə İsraili təhdid edən və Amerikanın Orta Şərqdəki maraqlarına xələl gətirən görünməz güclü ittifaqın yarana biləcəyini iddia edir⁵⁰.

Amerikada Yunan lobbisi İsrail lobbisi qədər güclü olmasa da, xarici lobbilər arasında olduqca təsirliləri sırasındadır. Yunan lobbisi türk-yunan əlaqələri, Kipr məsələsi, Türkiyə ilə əlaqəli olan demək olar ki, hər məsələyə müdaxilə edir. Amerikada yunanların mənafeyi üçün çalışan lobbisi təşkilatları arasında Amerikan Helen İnstitutu Xalqla Münasibətlər Komitəsi daha fəaldır. AHİPAC-ın 1974-cü ildəki silah embarqosundan tutmuş bu günə qədər Türkiyəyə qarşı lobbçilik fəaliyyətlərində xeyli uğurlar əldə edib. Olduqca yaxşı təşkilatlanmış yunan lobbisi həm maliyyə, həm də say baxımından rəqibi olan türk lobbisinə görə daha avantajlıdır.

Türklər 1960-cı illərdən Almaniyadan başlayaraq, xaricə köç etməyə başladılar. Uzun zaman lobbçiliyin məğzini anlamayan Türkiyə Amerikada lobbçilik fəaliyyətinin nə dərəcədə vacib olduğunu bir qədər gec dərk etdi. Qardaş ölkə bunun önəmini

⁴⁹ Aleskerova Sara. Jewish lobby as an overlooked power in USA foreign policy // "Политикус науковий журнал". Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, Гелветика, Україна, 2021, Випуск 4, s.117-121.

⁵⁰ Michell Bard. The Arab Lobby: The Invisible Alliance That Undermines America's Interests in the Middle East. December 20, 2011

anlayıb hərəkətə keçdiyində isə qarşısında artıq müxalifətdə yerini möhkəmlətməmiş, davamlı və güclü lobbicilik strategiyası olan, əllərinə düşən hər fürsətdə türk lobbisini əngəlləməyə çalışan yunan və erməni lobbisi vardı. Türk lobbisi Amerikada hələ də “image building” (imicini formalaşdırma) mərhələsindədir⁵¹.

Həmin fəslin ikinci paragrafı **“ABŞ-da erməni lobbisinin qərar qəbul etmə prosesinə təsiri”** adlanır. ABŞ-da fəaliyyət göstərən güclü lobbilər sırasında olan, soyqırım anlayışını miras kimi görən və ondan öz maraqları üçün istifadə edən erməni lobbisi isə dünyada nadir rast gəlinən şəkildə təşkilatlanaraq müxtəlif mədəni və siyasi mühitlərə uyğunlaşa bilən bir nümunədir. Erməni kilsələri və erməni birlikləri diaspor ermənilərinin milli şüurunu qorumaq və yeni nəslin assimilyasiyasına qarşı durmaq üçün sistemli şəkildə çalışırlar. ABŞ-da yaşayan bütün ermənilər elə ilk vaxtlardan fəaliyyətlərini pərakəndə deyil, təşkilatlanmış və koordinasiyalı yürütmüşlər. Amerikada hər hansı bir siyasi partiyanın, təşkilatın və ya assosiasyanın üzvü olmayan erməni demək olar ki, yoxdur. Ermənilər ABŞ-ın Kaliforniya, Nyu York, Massaçusets, Nyu-Cersi, Konnektikut, Pensilvaniya, Mərkəzi və Qərbi ştatlarında sıx məskunlaşıb. Evsiz ermənilər üzrə amerikan milli komitəsi olan ANCHA 25 mindən çox erməninin ABŞ-da miqrasiyasını təmin edir. ABŞ Konqresində həm Demokratlar, həm də Respublikaçılar partiyasında erməni şurası fəaliyyət göstərir⁵².

Erməni lobbisinin digər böyük avantajı Konqresdə kifayət qədər təsir gücünə malik diplomatların dəstəyini qazanmasıdır. Son zamanlarda ABŞ konqresində erməni lobbisinin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycana məxsus qüvvələrin guya Ermənistan ərazisinə qanunsuz hücumunu pisləyən və ABŞ tərəfindən Azərbaycana humanitar yardımın dayandırılmasına təkid edən S.Res.797 və H.Res.1351 sayılı qətnamələri və ABŞ prezidentinə

⁵¹ Ələsgərova Sara. ABŞ-da Türk lobbisinin fəaliyyəti // “Elmi Xəbərlər”. Sumqayıt Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri, Sosial və Humanitar nəşrlər, Sumqayıt, 2020, C.16 № 4, s.70-75.

⁵² Aleskerova Sara. Armenian lobby in America against the interests of Azerbaijan // “Research and Innovation”. Collection of scientific articles. Yunona Publishing, New York, USA, 2020, s.207-210.

907-ci düzəlişi dondurmaq səlahiyyətini qadağan edən S.3000 aktı qəbul olunub⁵³.

III fəslin sonuncu 3-cü “ABŞ-da Azərbaycanın lobbifəaliyyətinin xarici siyasətə təsir imkanları”⁵⁴ adlı paragrafında ABŞ konqresində ölkəmizin lobbifəaliyyəti analiz edilmiş, gələcəkdə bu sahədə uğur qazanmaq üçün perspektivlər müəyyən edilmişdir. Azərbaycan nə qədər qədim dövlətçilik ənənələrinə sahib olsa da, lobbifilik sahəsində yenidir və bu sahədə itirdiklərimiz qazandıqlarımızdan daha çoxdur. Erməni lobbisinin ABŞ konqresində Azərbaycan əleyhinə lobbifəaliyyəti araşdırılmış, bu mövzuda əvvəllər tədqiqat aparmış Hafiz Paşayevin “Bir səfirin manifesti”⁵⁵ kitabındakı qeydləri təhlil edilərək ümumiləşdirilmələr aparılmışdır. “Azadlığı müdafiə aktına 907-ci Düzəliş”in qəbul edilməsi ətrafında erməni lobbisinin Azərbaycan əleyhinə fəaliyyəti tədqiq edilmiş, bu ədalətsiz düzəlişin ABŞ Konqresində kifayət qədər əleyhdarları olduğu və ABŞ maraqlarına cavab vermədiyi sübuta yetirilmişdir⁵⁶.

ABŞ-da fəaliyyət göstərən çoxsaylı erməni təşkilatlarının müqabilində azərbaycanpərəst təşkilatların sayı azdır. Dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində fəaliyyət göstərən cəmiyyətlərarası koordinasiya olduqca zəifdir.

Lobbifilik sahəsində ABŞ-da fəaliyyət göstərən Azərbaycan diasporu ilə Cənubi Azərbaycan diasporu arasında koordinasiya yoxdur. Azərbaycan Respublikası İranla münasibətləri pozmamalıq,

⁵³ H.R. 5683 Bill. To protect and provide humanitarian assistance to Armenians in Armenia and Nagorno-Karabakh impacted by actions taken by the Government of Azerbaijan, and for other purposes (USA: September 22, 2023) // In the House of Representatives of USA Congress. 118th Congress 1st session.

⁵⁴ Ələsgərova Sara. ABŞ-da Azərbaycan lobbisinin fəaliyyəti // “Pedaqoji Universitetinin xəbərləri”. Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası. Bakı, 2021, C.69 №1, s.67-76.

⁵⁵ Paşayev Hafiz. Bir səfirin manifesti. Bakı, 2007, Şərq-Qərb, 264 s.

⁵⁶ Aleskerova Sara. Section 907 Amendment to the Freedom Support Act as an unjustified result of lobbying // “Science, actual trends and perspectives of development”. European Conference, The VII International Science Conference, Budapest, Hungary 2021, November 01-03, № 7, s.168-171.

balansı qorumaq üçün rəsmi səviyyədə Cənubi Azərbaycan məsələsinə olduqca həssas yanaşır. İcmalararası əməkdaşlıq isə bəzi mədəni tədbirlər və vətənpərvərlik aksiyaları çərçivəsində baş tutur. Digər tərəfdən isə ABŞ-da fəaliyyət göstərən iki icma arasında kəskin ideoloji fərqlər də koordinasiya üçün əsas əngəl hesab edilə bilər. ABŞ-dakı cənubi azərbaycanlılar daha çox İranda hüquqları tapdalanan soydaşlarının muxtariyyəti və mədəni hüquqlarının bərpası məsələlərinə diqqət etdikləri halda Azərbaycan diaspor təşkilatları isə müstəqil AR-nın milli maraqlarının təbliğ edilməsi, Qarabağ həqiqətləri ilə bağlı erməni təbliğatının qarşısının alınması ilə bağlı məsələlərlə məşğuldurlar.

Aprel döyüşlərindən sonra, erməni lobbisinin ABŞ Konqresində qızğın fəaliyyətinə baxmayaraq nəhayət ki, Azərbaycan lobbisinin aktiv fəaliyyəti Amerikan Konqresinin qalın divarlarından bir daşı yerindən oynatmağa müvəffəq oldu və ABŞ Konqresmenlərinin sükutunu pozmağı bacardı. Azərbaycan lobbisinin söyləri nəticəsində ABŞ konqresində Ermənistanın əleyhinə iki düzəliş irəli sürüldü. Konqresmen Stiv Kohen tərəfindən irəli sürülmüş 99 sayılı və Konqres üzvləri Stiv Şabot və Stiv Kohenin birgə irəli sürdüyü 296 sayılı düzəliş təklifləri Konqresin iclasında müzakirə olunmağa başladı. Müzakirələr müddətində erməni lobbisinin söyləri ilə ermənipərəst konqresmen Bred Şermanın ölkəmizin əleyhinə irəli sürdüyü mülki aviasiyaya təhdid olmadığı barədə Prezident tərəfindən Konqresə təminat verilənə qədər ABŞ-dan Azərbaycana müdafiə məsullarının və ya xidmətlərinin qadağan olunmasını nəzərdə tutan 66 sayılı qətnamə layihəsi və erməni əsilli Cəki Spierin irəli sürdüyü 333-cü bölmə çərçivəsində "xarici təhlükəsizlik imkanlarının artırılması" üçün Ermənistan və Azərbaycan arasında verilən yardımlara paritetin tətbiq edilməsinə dair 330 sayılı düzəliş təklifləri ABŞ konqresi tərəfindən rədd edilib. Bu proqram çərçivəsində ölkəmizə yüz on milyon dollar həcmində yardım edilməsi təsdiqlənsə də, Ermənistan hökumətinə yardım nəzərdə tutulmayıb. Bu uğursuzluqdan sonra erməni lobbisinin 2021-ci maliyyə ili üçün "Milli Müdafiə Maliyyələşmə Qanunu" layihəsinə Ermənistanın xeyrinə bir neçə düzəlişlərin əlavə edilməsi üçün göstərdiyi cəhdlər də nəticəsiz

qaldı.

44 günlük müharibə dövründə ABŞ-ın sükutu, bitərəf mövqe sərgiləməsi, Azərbaycanın qələbəindən qıcıqlanan erməni lobbisi bütün gücünü səfərbər edərək, ABŞ konqresində Azərbaycan əleyhinə bir neçə qanun layihəsi qəbul etdi. Konqresin hər iki palatasında “Dağlıq Qarabağın gələcəyi” mövzusunda dinləmələr keçirildi. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərin əsas aktoru olan BMT TŞ-nın daimi üzvlərinin, ATƏT-in və digərlərinə rəğmən qələbə qazandı⁵⁷. 2025-ci ilin avqust ayında Ağ Evdə D.Tramp İlaham Əliyevin görüşü və onun nəticələri də Azərbaycan diplomatiyasının və lobbiciliyinin uğuru hesab edili⁵⁸.

Nəticə hissəsində nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edən ümumiləşdirilmələr irəli sürülmüş və tədqiqata yekun vurulmuşdur. Müəllif belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, ABŞ-da lobbicilik xarici siyasətə daxili siyasət qədər təsir edə bilmir. Buna səbəb daxili siyasətdə risklərin xarici siyasətlə müqayisədə daha az olması, eyni zamanda xarici siyasətdə geriye dönüş imkanının çətin və mürəkkəb olmasına baxmayaraq, daxili siyasətdə strategiya xəttini dəyişdirməyin bir qədər daha asan olması ola bilər. Xarici siyasətdə qərarların adətən yaranmış situasiyaya uyğun olaraq ani alınması da qərar qəbulu prosesinə lobbicilərin daxil olmaqları üçün şərait yaratmır. ABŞ öz daxili siyasətindəki bütün boşluqlara, tutarsızlıqlara baxmayaraq, beynəlxalq aləmdə özünü vahid və bütün xarici siyasət kursu ilə tanıda bilir. ABŞ siyasi sistemi lobbicilərin sistemə sızması üçün açıq qapı qoysa da, qapının açılması onu kimin döydüyündən də asılıdır. ABŞ xarici siyasətində lobbicilik fəaliyyətinin təsirli olması üçün həmin ölkənin maraqları ABŞ-ın maraqları ilə üst-üstə düşməlidir.

Tədqiqat işinin məzmunu müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

⁵⁷ Əhmədov E. Vətən müharibəsi tarixi: şəxsiyyət faktoru / E. Əhmədov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2021. – 444 s.

⁵⁸ Joint Declaration on the meeting between the President of the Republic of Azerbaijan and the Prime Minister of the Republic of Armenia held in Washington D.C., United States of America” <https://president.az/en/articles/view/69572>

1. ABŞ-da lobbizm və korrupsiya // “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi və mənəvi varisi olan Azərbaycan Respublikasında cəmiyyətin intellektual, siyasi resurslarının müstəqil dövlət quruculuğunda səmərəli iştirak prioritetləri” adlı Elmi Praktiki Konfrans, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2018, 10-11 may, s.68-73.

2. Amerika Birləşmiş Ştatlarında parlament və partiya sistemi // “Cəmiyyətin informasiyalaşmasının dövlətin daxili və xarici siyasətinə təsirinin iqtisadi, siyasi və sosial aspektləri” adlı Elmi Praktiki Konfrans, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2018, 26 noyabr, s. 114-117.

3. ABŞ-da lobbiçilik və onun qanunla tənzimlənməsi // “Ümummillî lider Heydər Əliyevin Azərbaycançılıq, dövlətçilik, və diplomatik irsi” adlı Elmi Praktiki Konfrans, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, 2019, 7-8 may, s.129-135.

4. ABŞ xarici siyasətində yəhudi lobbisinin rolu // “Tarix və onun problemləri”. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. Bakı, 2019, №4. s.221-226.

5. Lobbying as an aspect of the legislative process or “bribery in a suit” // «Ужгородский Национальный Университет Региональни Студі» Державный Вищий Навчальный Заклад Видавничий дім, Ukraina, 2020, №20, s.75-79.

6. Armenian lobby in America against the interests of Azerbaijan // “Research and Innovation”. Collection of scientific articles. Yunona Publishing, New York, USA, 2020, s.207-210.

7. ABŞ-da Türk lobbisinin fəaliyyəti // Sumqayıt Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri, Sosial və Humanitar nəşrlər, Sumqayıt, 2020, C.16, № 4, s.70-75.

8. ABŞ-da Azərbaycan lobbisinin fəaliyyəti // “Pedaqoji Universitetin xəbərləri”. Humanitar, ictimai və pedaqoji-psixoloji elmlər seriyası. Bakı, 2021, C.69, №1, s.67-76.

9. ABŞ-da etnik kimlik qrupları və onların lobbi fəaliyyəti // “Tarix və onun problemləri”. Nəzəri, elmi, metodik jurnal, Bakı, 2021, № 2, s.192-195.

10. ABŞ-da Ərəb lobbisinin fəaliyyəti. Sumqayıt Dövlət Universitetinin elmi xəbərləri, Sosial və Humanitar nəşrlər,

Sumqayıt, 2021, № 2, s.64-67.

11.ABŞ-da xarici lobbilər və onların fəaliyyəti // “Tarix və onun problemləri”. Nəzəri, elmi, metodik jurnal. Bakı, 2021, № 3, s.145-148.

12.Jewish lobby as an overlooked power in USA foreign policy // “Политикус науковий журнал”. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, Гелветика, Україна, 2021, Випуск 4, s.117-121.

13.Section 907 Amendment to the Freedom Support Act as an unjustified result of lobbying // “Science, actual trends and perspectives of development”. European Conference, The VII International Science Conference, Budapest, Hungary 2021, November 01-03, № 7, s.168-171.

14.Heydər Əliyevin Azərbaycan Diaspora quruculuğunda Azərbaycançılıq ideologiyası // “Ümummili lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq ideologiyası”, Azərbaycan Dillər Universiteti, IV Beynəlxalq Elmi Konfrans, Bakı, 2021, 7 may, s.57-58.

15.Azərbaycanın Diaspora və lobbicilik sahəsində fəaliyyəti // “Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması uğrunda ikinci Qarabağ Vətən Müharibəsi: Dövlət, Xalq, Ordu Birliyi. Uğurlar və perspektivlər” Azərbaycan Dillər Universiteti, Beynəlxalq Elmi Konfrans, Bakı, 2022, 29-30 oktyabr, s.102-107.

16.Biased “907th Amendment” as a political pressure against Azerbaijan // “A flag once raised will never fall again!”, dedicated to the 140th anniversary of the founder of the Azerbaijan Democratic Republic Mammad Amin Rasulzadeh. Beynəlxalq Elmi Konfrans, Türkiyə, Kars, 2024, 27 yanvar, s. 497-502.

17.“The Forgotten Lobby: Explaining Arab Political Ineffectiveness in Washington” // Return to Western Azerbaijan. Historical memory and political perspectives. Türkiye, Kars. Kafkaz University, 26th July, 2025, p. 199-205.

18. “Azerbaijan and Lobbying: Ways to Realize the Potential of the Diaspora” // Polis: Revista de Stiinte Politice. Volume XIII, № 3(49), Romania. June-august 2025, p. 137-149

19. Lobbying- the strategic power Turkey has failed to utilize // Актуальные проблемы международных отношений в условиях формирования мультиполярного мира - сборник научных статей Международной научно-практической конференции. Юго-Западный государственный университет, Курск, Россия, 15 декабря 2025, p. 6-11.

20. Money Can't Buy Influence: When Lobbying Fails in U.S. Foreign Policy" // Baltic Journal of Legal and Social Sciencies. Juridisko un Sociālo Zinatnu, Baltijas Zurnals, № 4. Erich Plus Index. Albania, Riga, 2025, p. 205-210.

yes -

Dissertasiyanın müdafiəsi “23” aprel 2026-cı il tarixində saat 11:00 -da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.30 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1001, Bakı şəhəri, Lermontov küç, 74.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “18” mart 2026-cı il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.03.2026
Kağızın formatı: 60×84 1/16
Həcm: 39390
Tiraj: 100